

УДК [811.161.2+811.133.2]:373.74

Л. А. Миронова

Семантична характеристика фразеологізмів із соматизмом *рука* в українській і *mano* в іспанській мові

Роботу присвячено дослідженню семантичного значення фразеологічних одиниць української та іспанської мов із соматизмом *рука/mano*. Значення більшості таких фразеологізмів у цих двох мовах пов'язане із загальним значенням агентивності та посесивності. Спроможність соматизму утворювати фразеологізми залежить від того, яка семантична ознака лежить в основі формування того чи іншого значення іменника.

Ключові слова: фразеологія, соматизм *рука*, семантика, українська мова, іспанська мова.

В даній роботі висвітлено цікаву ланку фразеології — дослідженню фразеологічних одиниць, які містять у своєму складі слова-назви частин тіла. **Актуальність** обраної теми полягає в тому, що фразеологія взагалі потребує досліджень у різних аспектах: засади класифікації фразеологічних одиниць, проблеми фразеологічного значення, проблема рівневого статусу фразеологізмів, компонентний склад фразеологічних одиниць співвідношення фразеологізмів із частинами мови, лексичний склад фразеологізмів тощо. Окрім того фразеологія відображає певний етнічний досвід і дозволяє глибше зрозуміти менталітет народу. Наше дослідження соматофразеологізмів відзначається необхідною **новизною**, оскільки ця група одиниць, судячи з опрацьованої нами літератури питання, ще не досліджувалася спеціально. Порівняльна характеристика фразеологізмів української та іспанської мов узагалі відсутня. **Метою** дослідження є виявлення активності та сучасного стану цієї групи соматофразеологізмів, а також виявлення специфіки та відмінностей таких словосполучень у цих двох мовах. Дослідження тих семантичних образів, що лежать у підґрунті значення тієї чи іншої фразеологічної одиниці дає можливість висвітлити важливі складові частини мовної картини світу.

Основна маса стійких зворотів фразеологічної системи української та іспанської мов групується навколо слів, що належать до найуживаніших шарів лексичного фонду. Дослідники відзначають, що великі «гнізда фразеологічних одиниць найрізноманітніших структурних типів і семантичних полів організуються навколо іменників, що являють собою назви частин тіла людини чи тварини...» [2: 102]. Явище широкого функціонування назв частин тіла як організуючих центрів фразеологічних одиниць багатьох мов пояснюється дією деяких екстралінгвістичних факторів. Органи чуттів, через які відбувається процес пізнання навколишнього світу, і ті органи, за допомогою яких здійснюються різноманітні процеси та дії (первинним і універсальним органом праці зокрема є рука), відігравали виняткову роль у житті людини. Орієнтацію у просторі, свою оцінку оточення тощо людина здавна співвідносила насамперед із частинами свого тіла. Добре відомо, що в багатьох мовах світу назви частин тіла стали назвами мір. Наприклад, у латинській мові зафіксовано міру довжини *digitus* (що в перекладі означає палець) — римський дюйм, який становив приблизно 18,5 мм. В українській мові одне зі значень соматизму *лікоть* — міра довжини. Певну роль в інтенсифікації процесу фразеологізації зворотів із назвами частин тіла відіграє жест, яким супроводиться сприйняття дійсності. І саме за допомогою рухів руки можна виразити різні людські емоції — радість, прохання, горе тощо. Жести чи гримаси, що відображають певні реакції людей, дуже часто мають словесне виявлення. Такі фразеологізми зазвичай легко сприймаються як носіями певної мови, так і людьми, які володіють нею як іноземною. Відомо, що фразеологічні одиниці, які включають до свого складу компоненти назви частин людського тіла, дослідниками названі соматичними. Частотність таких утворень порівняно велика, у кількісному відношенні вони займають визначне місце в кожній національній фразеологічній системі. Р. М. Вайнтрауб відмічає, що соматична фразеологія складає близько 30% фразеологічного фонду будь-якої мови [1: 159].

Збіг тематико-семантичної спрямованості фразеологізмів цієї групи в різних мовах визначається загальнолюдським характером фізіологічних функцій частин тіла, чуттів, жестів, міміки, розумової діяльності, психічного стану та деякими іншими факторами. Соматичні фразеологічні

одиниці, на думку А. М. Емірової, є мовною універсалією та властиві всім мовам [4: 38]. В основі утворення таких одиниць лежить метонімічне перенесення ознак, які складають поняття в цілому. Компоненти — назви частин тіла — стають носіями певних абстрагованих якостей та властивостей, набуваючи тим самим узагальнюючого символічного значення. У семантичному складі соматизмів є спільні компоненти. Крім того, що всі вони використовуються у значенні «певна частина тіла людини», вони також виявляють деяку аналогічність у розширенні семантичного змісту на підставі таких семантичних ознак: положення даної частини тіла по відношенню до цілого; певна її форма; функція частини тіла.

Фразеологічні одиниці зі словом *рука* обрано предметом дослідження тому, що це одна з найчисленніших груп соматизмів. Слова *бік, борода, волосся, груди, губа, живіт, зуби, коліно, кров, обличчя, ніс, плече* та інші по абсолютній вживаності у складі фразеологічних одиниць у різних мовах набагато поступаються слову *рука*. Ступінь інтенсивності використання, різноманітність функцій органів людського тіла пояснює частотність уживання та відтворення соматичних фразеологічних одиниць. Органи людини *рука, око, голова, нога*, очевидно, виконують більше життєвих функцій, рухів, ніж *волосся, шия, зуби* та інші. З цими ж компонентами пов'язана дуже велика кількість соматичних фразеологізмів і в іспанській мові, що зумовлено ясністю функцій частин тіла, легкістю їх алегоричного осмислення, розгалуженістю систем їх переносних значень. Насамперед, *рука* — це кожна з двох верхніх кінцівок людини від плечового суглоба до кінчиків пальців або частина цієї кінцівки від зап'ястка до пальців (кисть). В українській мові це значення відображене у великій кількості фразеологізмів: *бити по руках* — рукостисканням виражати згоду в чому-небудь, домовленість про щось; *випускати з рук* — щось мати і потім його втратити; *вирвати з рук* — силоміць забрати; *голими руками брати* — взяти легко, без перешкод. Образ руки як верхньої кінцівки в іспанській мові переданий такими фразеологізмами: *atar de pies y manos* — зв'язати по руках і ногах; *batir uno las manos* — плескати в долоні; *beso a Ud. la mano* — цілую Вашу руку, Ваш покірний слуга; *con las manos vacas* — із пустими руками; *caber en la mano una cosa* (досл. поміститися в долоні) — бути зовсім крихітним. Характеристика руки як знаряддя діяльності, праці знайшла також своє відображення у фразеологізмах як української, так і іспанської мови. Наприклад, значення агентивності цього соматизму розкривається у таких висловах, як: *докладати рук* — багато й старанно працювати; *на руках носити* — дуже любити, догоджати; *не покладаючи рук* — невтомно працювати; *прикладати руку* — взяти участь у чому-небудь; *простягати руку* — намагатися заволодіти, захопити, *сидіти склавши руки* — нічого не робити, байдкувати; *руки не доходять* — не вистачає часу щось зробити; в іспанській мові: *poner mano(s) a la obra* — взятися за справу; *necesitar uno manos para todo* — бути перевантаженим роботою. Велику групу складають фразеологізми, в яких слово *рука* характеризується як символ влади: *брати в (свої) руки* — керувати; *держати віжки в руках* — мати владу в своїх руках; *бути в руках* — бути під чияюсь владою; *своя рука — владики* — так характеризують необмежене свавілля. В іспанській мові: *caer en las manos de uno* — потрапити в чийсь руки, опинитися під владою; *tener en sus manos* — тримати в руках, мати владу; *dar en manos de uno* — опинитися в руках, під владою.

Зі словом *рука* пов'язаний образ впливової людини, яка здатна захистити, підтримати когось-небудь: *мати руку* — мати підтримку, захист; *сильна рука* — владна, важлива людина, здатна допомогти; протекція владної людини. В іспанській мові фразеологізм *tomar bajo su mano* (досл. узяти під свою руку) означає «взяти під захист, заступництво»; *tener de su mano* — мати на своїй стороні, заручитися підтримкою. Фразеологізм *підробляти (підробити) руку* виявляє значення руки як манери писання, почерку. Таке ж значення соматизму *рука* проявляється і в невеликій кількості фразеологізмів іспанської мови. Наприклад, *de la mano y pluma de* перекладаємо як «належить руці такого-то, автентичний».

Людина взагалі, яка має відношення до того, про що йде мова, характеризується у фразеологізмах: *з перших рук* — безпосередньо (іспанський еквівалент — *de primera mano*); *з других рук (de segunda mano)* — через посередника; *з рук у руки (de mano a mano)* — особисто, безпосередньо; *ходити по руках* — переходити від одного до іншого.

Значення руки як синоніма робочої сили, робітника знайшло своє відображення у фразеології української та іспанської мов. *Роботящі руки* — так характеризують людину, яка добре працює; *робочі руки* — це визначення робітника; *продати свої руки* — найнятися на роботу. Дуже

вживаним в іспанській мові є фразеологізм *mano de obra*, що має значення «робоча сила, робочі руки».

І, нарешті, останній спільний компонент семантичного значення соматизму *рука* в українській та іспанській мовах — це згода на шлюб, одруження: *віддавати руку й серце* — погоджуватися стати дружиною, *запропонувати руку й серце* — пропонувати шлюб жінці. Фразеологізм *попросити руки* — взяти дозвіл на одруження у батьків нареченої — має відповідник в іспанській мові: *pedir la mano (de la novia)*.

При порівнянні значень соматизму *рука* в іспанській мові виявлено деякі компоненти, не властиві українській мові:

а) так називають гравця, який має право першим починати гру чи робити хід. Фразеологізми *ты eres mano* (досл. ти — рука) та *ser uno mano* (бути рукою) означають, що людина має право першого ходу у грі;

б) соматизм *рука (mano)* має значення «грим для обличчя», яке відображене у фразеологізмі *mano de gato* (досл. котяча рука), що у словнику перекладається як «легкий косметичний грим» та «вирівнювання стилю автора».

Проаналізувавши фразеологічні словосполучення зі словом *рука*, ми розділили їх на три категорії:

- 1) фразеологізми з позитивною характеристикою;
- 2) фразеологізми з негативною характеристикою;
- 3) фразеологізми з контекстною характеристикою, або багатозначні.

Перша група фразеологізмів характеризує, перш за все, людину, її поведінку, здібності з позитивної сторони. Наприклад, *горить діло в руках* — характеристика людини швидкої, вправної; *золоті руки* — людина, яка вміє дуже добре щось робити; *легка рука (легкий на руку)* — це той, що сприяє успіху; *майстер на всі руки* — це досвідчена людина, яка добре виконає будь-яку роботу; *набита рука* — добре натренована, вправна рука; *на широку руку* — діяти щедро, з розмахом. Особливо вживаний вираз — *права рука*. Його корені беруть початок у народних звичаях, у глибокому переконанні, що все гідне знаходиться лише справа. У слов'янській сім'ї місця за столом були суворо розподілені між членами родини. Найпочесніше, в передньому кутку, займав господар. Інші члени родини сідали за стіл, дотримуючись старшинства. Праворуч сидів старший син, або той, кого батько найбільше виділяв. Поступово тих, хто сидів праворуч — найстарших після господаря чи найбільш здібних почали метонімічно, тобто за місцем перебування, називати *правою рукою* — першим помічником [3: 75]. В іспанській мові ця група соматофразеологізмів теж досить численна: *manos de oro* — золоті руки; *buena mano* — уміння, майстерність; *manos limpias* (досл. чисті руки) — чесність, порядність; *mano abierta* (досл. відкрита рука) — щедра людина, широка натура.

Серед фразеологізмів із лексичним значенням негативного характеру виділяються словосполучення:

а) які означають стан людини: *брудними руками* — нечесно, непорядно; *не з руки* — незручно, не личить; *як без рук* — почувати себе безпорадним; *з голими руками* — без нічого; *чужими руками* — не власними силами; *con las manos vacuas* — із пустими руками; *a mano airada* — насильницьким шляхом;

б) фразеологізми, що означають манеру, спосіб поведінки людини: *бруднити руки* — устрявати в якусь неприємну справу; *вислизати з рук* — втрачати те, що маєш; *відбитися від рук* — ставати неслухняним; *гріти руки* — наживатися на чужому; *заламувати руки* — бути в розпачі; *лизати руки* — підлабузнюватися; *опустити руки* — розчаруватися, не мати надії; *пійти з довгою рукою під церкву* — зубожіти, жебракувати; *руки на себе зняти (наложити)* — кінчити життя самогубством; *запускати руку* — привласнювати чуже. В іспанській мові: *estar con manos cruzadas* — сидіти, склавши руки; *tender la mano* — просити милостиню, жебрачити;

в) фразеологізми, що означають взаємовідносини між людьми, вплив однієї людини на поведінку чи стан іншої: *бути іграшкою в руках* — бути в цілковитій залежності; *чужими руками жар загрібати* — користуватися чужою працею у своїх інтересах; *тримати в (тісних) руках* — не давати волі; *рука руку миє* — про співників у справі. В іспанській мові маємо: *untar la(s) mano(s) a uno* — дати хабара, підкупити; *meterle la mano a uno* — побитися, підняти руку на кого-небудь, провчити; *llegar (venir) a las manos con* — побитися, пустити в хід кулаки;

г) фразеологізми, що вказують на якості суб'єкта: *важкий на руку* — людина, удар якої є дуже сильним; *довгі руки* — так характеризують людину з необмеженими можливостями та владою; *руки короткі* — хтось з обмеженою силою, владою. Ця група фразеологізмів є дуже численною в іспанській мові: *manos de sapo* (досл. руки жаби) — незграбна людина; *corto de manos* (досл. з короткими руками) — незграбна людина, поганий робітник; *manos de algodón* (досл. ватні руки) — невігла, незграбна людина; *mano rota* (досл. розірвана рука) — марнотратник, людина, яка тринькає гроші.

І, нарешті, розглянемо багатозначні фразеологізми або фразеологізми з контекстною характеристикою. Ці стійкі словосполучення мають властивість змінювати відтінки значення залежно від контексту. Наприклад, фразеологізм *руки згорнути (зложити)* може означати смерть людини, а в іншому контексті набуває значення «нічого не робити». Вислів *руки сверблять* може мати два значення: 1) комусь дуже хочеться побитися з ким-небудь, ударити когось; 2) комусь дуже хочеться робити щось, займатися чим-небудь. У фразеологізмі *прибрати до рук* зафіксовано також два значення: 1) підкоряти когось-небудь, примушувати коритись; 2) захоплювати, заволодіти. Проаналізувавши фразеологізми зі словом *рука*, ми помітили, що в іспанській мові значно більше багатозначних фразеологізмів, ніж в українській. Деякі соматофразеологізми мають до трьох, а іноді до чотирьох значень, які значно різняться між собою. Наприклад, вислів *manos de manteca* (досл.: руки з масла) може означати: 1) ніжні руки; 2) білоручка, лінива людина; 3) незграбна людина, у якої все падає з рук. Фразеологізм *suelto de manos* (досл.: з вільними руками) має значення: 1) спритний, меткий; 2) щедрий; 3) забіякуватий. У фразеологізмі *cargar la mano* (досл. нагрузити руку) зафіксовано 4 значення: 1) наполягати, давити на когось; 2) визискувати, суворо поводитися; 3) прижати (матеріально), обідрати як липку; 4) переборщити, втратити міру, перебрати.

Розгляд фразеологічних одиниць зі словом *рука* дозволяє зробити такі кінцеві висновки. Незважаючи на різноманітність значень, що виражають такі соматофразеологізми в українській та іспанській мовах, ми виділили їх спільні риси. Це характеристика руки як верхньої кінцівки людини, особливості її положення по відношенню до тіла та його інших частин; знаряддя діяльності та праці людини; манери писання, почерку; робочої сили, робітника; відношення людини до того, про що йде мова; символу влади та панування; впливової людини, яка здатна захистити чи допомогти; згоди на шлюб, одруження. Спільність образів проявляється у спільності семантичного поля соматизму *рука* в українській та іспанській мовах. Семантична характеристика слова *рука* в іспанській мові включає в себе також образ руки як гравця, що має право першого ходу, та значення руки як легкого косметичного засобу, гриму. Значення більшості фразеологізмів, де основним компонентом є слово *рука*, пов'язане із загальними поняттями агентивності та посесивності, що зумовлено найважливішими функціями руки як специфічної людської частини тіла. Значення полісемантичних соматизмів формується на основі тієї чи іншої з вищезазначених ознак. Очевидно, що спроможність соматизмів утворювати фразеологізми знаходиться у прямій залежності від того, яка семантична ознака лежить в основі формування того чи іншого значення іменника. Тематика соматичних фразеологічних одиниць відображає звичай, норми поведінки та суспільних відносин людей, негативні вчинки й діяльність людини, риси характеру, здібності. Більшість цих словосполучень широко вживана в розмовно-побутовому мовленні. При вживанні в різних сферах мови вони несуть яскраве стилістичне забарвлення. Ці фразеологізми наділені своєрідною образністю, яка по-різному проявляється в контекстах і ситуаціях, підсилюючи виразність мови, надаючи колориту емоційної безпосередності. Таким чином, дані нашого фразеологічного дослідження є **доробком** до загальнолінгвістичної проблематики, теорії й практики перекладу, лексикографії та викладання іноземних мов. Практичний матеріал дослідження може бути використаний для деяких розділів лекцій з лексикології та фразеології, на семінарських та практичних заняттях із лексики, при розробці завдань для студентів та в процесі їх наукової роботи.

1. Вайнтрауб Р. М. Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках: (К вопросу о сравнительном изучении славянской фразеологии) // Сб. науч. тр. / Самарканд. гос. ун-т. — 1975. — Вып. 288. — № 9 — С. 157–162.
2. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. — К., 1973.

3. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму. — К., 1988.
4. Эмирова А. М. Некоторые актуальные вопросы современной русской фразеологии. — Самарканд, 1972.

Словники

1. Испанско-русский фразеологический словарь / Э. И. Левинтова, Е. М. Вольф, Н. А. Мовшович, И. А. Будницкая / Под ред. Э. И. Левинтовой. — М., 1985.
2. Олійник І. С, Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. — Х., 1997.
3. Mentor. Nuevo diccionario enciclopédico ilustrado. — Argentina, 1965.

L. A. Mironova

SEMANTIC CHARACTERISTIC OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE SOMATISM *РУКА* IN UKRAINIAN AND *MANO* IN SPANISH

The article is dedicated to the investigation of the semantic meaning of phraseological units in the Ukrainian and Spanish languages which have the somatism *hand* in their structure. The meaning of most phraseologisms with the word *hand* in both languages is connected with the general meaning of agentiveness and possessiveness. The ability of somatism to form phraseologisms depends on what semantic shade influences the formation of this or that meaning of a noun.

Key words: phraseology, somatism *рука/mano* (hand), semantics, Ukrainian, Spanish.

Л. А. Миронова

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С СОМАТИЗМОМ *РУКА* В УКРАИНСКОМ И *MANO* В ИСПАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена исследованию семантики украинских и испанских фразеологических единиц с соматизмом *рука/mano*. Значение большинства таких фразеологизмов в этих языках связано с общим значением агентивности и посессивности. Способность соматизма образовывать фразеологизмы зависит от того, какой семантический признак лежит в основе формирования того или иного значения существительного.

Ключевые слова: фразеология, соматизм *рука/mano*, семантика, украинский язык, испанский язык.